

An-Magritt Røros Negard

Visby før og etter angrepet i 1361

En analyse av bygningsarkeologi og andre materielle funn

Bacheloroppgave i Arkeologi
Veileder: Heidi Mjelva Breivik
April 2022

An-Magritt Røros Negard

Visby før og etter angrepet i 1361

En analyse av bygningsarkeologi og andre materielle funn

Bacheloroppgave i Arkeologi
Veileder: Heidi Mjelva Breivik
April 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Takk: Jeg vil rette en takk til min veileder Heidi Mjelva Breivik for god hjelp og nyttige tilbakemeldinger underveis i arbeidet med oppgaven. Jeg vil også takke familien for støtte og hjelp til korrekturlesing.

Abstrakt

Visby før og etter angrepet i 1361

Hansabyen Visby ble utsatt for et brutalt angrep fra den danske kongen Valdemar Atterdag i 1361. Mange historier har i ettertid oppstått om tiden rundt angrepet. Problemstillingen i denne oppgaven er hva materielle funn kan si om tider før og etter angrepet, og om man ut fra funn av materielle levninger kan bekrefte eller avkrefte at byen opplevde drastiske nedgangstider etter invasjonen i 1361. Det blir i oppgaven fokusert på hva materielle levninger kan fortelle oss om livet i Visby i høymiddelalderen. Det er blant annet funn av store lagerhus med latrinesystemer, kirker og kirkeruiner og ringmuren rundt byen. I tillegg blir funn av massegraver som stammer fra invasjonen, beskrevet.

Datering av materielle funn kan fortelle noe om det har skjedd en drastisk stopp i handel, bygging eller annen utvikling i byen etter 1361. Ut fra funn beskrevet i ulike kilder som er benyttet i denne oppgaven, kan man ikke trekke konklusjonen at Visby opplevde en drastisk eller plutselig nedgang etter angrepet i 1361. Det ser ut til at nedgangstidene begynte tidligere på 1300-tallet og de fortsatte mer jevnt utover århundret. Men man kan likevel ikke ut fra funnene entydig avkrefte drastiske nedgangstider etter 1361.

Abstract

Visby before and after The Battle in 1361

The Hansa city of Visby experienced a brutal attack by the danish king Valdemar Atterdag in 1361. Many stories have appeared afterwards about the time of the battle. The aim of this paper is to look at what material findings can tell us about the time before and after the battle, and if one from these findings can confirm or refute that the city experienced a drastic decline after the battle in 1361. The focus of this paper is what material findings can tell us about the life in medieval Visby. Amongst findings are warehouses with latrines, churches, church ruins and the citywall. In addition we have findings of mass graves from the battle.

Age determination of material findings can tell us something about whether or not there has been a dramatic stop in trade, new buildings or development in the city after 1361. From findings in different sources used in this paper, it is not possible to conclude that a dramatic decline has occurred in Visby after the battle in 1361. The decline seems to have started in the early 1300 and continued evenly throughout the century. But one can nevertheless not unambiguously refute a drastic decline after 1361.

Innhold

1. Innledning	5
1.1. Problemstillingene	5
1.2. Fremgangsmetoder og struktur	5
1.3. Metoder	6
2. Visbys historiske bakgrunn	7
2.1. Maktforhold rundt Østersjøen og Visby som hansaby	7
3. Analysere spor fra middelalderen	9
3.1. Byggemåter i Visby – bygningsarkeologi	9
3.1.1. Pakkhus - lagerhus	10
3.1.2. Latriner og vannbrønner	12
3.1.3. Kirker	14
3.1.4. Visby ringmur	18
3.2. Angrepet av Valdemar Atterdags hær i 1361	20
3.2.1. Forløpet av invasjonen	20
3.2.2. Angrepet og dets påvirkning	21
3.2.3. Massegraver etter angrepet i 1361	21
4. Diskusjon	24
5. Konklusjon	25
Referanser	26

Figur-liste

Figur 1 Rekonstruksjonsskisse av Liljehornska huset og plantegning.....	11
Figur 2 Viser Liljehornska huset mot Strandgatan.....	11
Figur 3 Fragmenter av kam og en kam satt sammen.....	12
Figur 4 Fragmenter av horn.....	12
Figur 5 Trekar fra latrinekammer.....	13
Figur 6 Viser ulike støpeformer.....	13
Figur 7 Kart over middelalderkirkene i Visby.....	16
Figur 8 Bilde av St. Maria Domkirke fra sørøst.....	17
Figur 9 Plantegning og rekonstruksjonsskisse av St. Maria Domkirke.....	17
Figur 10 Viser ringmuren fra den nordre siden.....	18
Figur 11 Skjeletter fra en av massegravene.....	22
Figur 12 Kors ved massegravene.....	22

Tabell-liste

Tabell 1 Viser oversikt over noen av pakkhusene i Visby.....	10
Tabell 2 Oversikt over middelalderkirker i Visby.	15

1. Innledning

Oppgaven tar for seg forhold i Visby på Gotland under middelalderen. I middelalder- arkeologi eller historisk arkeologi blir materielle funn og undersøkelser sett sammen med dokumentert historie. Man må også vurdere hva slags forandringer som bygg eller andre konstruksjoner kan ha gjennomgått i senere perioder enn den man ser på. På Gotland, der det er mange bevarte bygninger fra middelalderen, har bygningsarkeologi en sentral betydning (Andrén, 2011, ss. 20-21).

Gotland, som er Sveriges største øy, ligger i Østersjøen. Visby, hovedbyen, ligger på vestkysten. Visby er spesiell med sine godt bevarte kirkeruiner, gatenett, stenhus og bymur fra middelalderen. Byens strategiske plassering mellom øst og vest gjorde at den under middelalderen ble sentral innen handelen i Østersjøområdet (Andrén, 2011, s. 11).

Visbys historie strekker seg lenger tilbake enn til middelalderen, og byen er omgitt av en eldre jordbruksbygd. Rundt 1000-tallet begynte det å komme permanente bygninger i sentrum av Visby. Og byen ble fort det dominerende stedet på øya. En av grunnene til byens fremvekst var handelsavtaler med Tyskland, Russland, Danmark og Sverige på 1100-tallet (Andrén, 2011, s. 70). Det kan også være at Visbys plassering på øyas vestkyst, med nærhet til Sverige, hadde en betydning (Westholm, 2007, s. 55).

Visby ble angrepet av en hær under ledelse av den danske kongen Valdemar Atterdag i 1361. I ettertid har det kommet til mange historier om hva som skjedde før og under angrepet, og hvilke konsekvenser angrepet hadde for byen (Westholm, 2007, s. 124).

1.1. Problemstillingene

Middelalderbyen Visby på Gotland, en øy i Østersjøen, var en viktig hansaby under høymiddelalderen. I 1361 opplevde byen et brutalt angrep av den danske kongen, Valdemar Atterdag. Visby opplevde en drastisk endring økonomisk og politisk etter dette. Problemstillingen jeg kommer til å ta for meg er:

Hva sier arkeologiske funn og bevarte konstruksjoner om tider før og etter angrepet? Kan noen av de materielle levningene bekrefte eller avkrefte en drastisk nedgangstid etter angrepet i 1361?

1.2. Fremgangsmetoder og struktur

Oppgaven tar utgangspunkt i Visbys historiske bakgrunn og hansatiden. Hvor man går inne på materielle funn og undersøkelser som har blitt gjort i Visby. Teksten er bygget opp kronologisk i tid fra ca. 1100 til ca. 1400. De materielle funnene som blir behandlet, er valgt fordi de har tilknytning til perioden før og etter invasjonen. Oppgaven tar for seg tidligere undersøkelser fra utgravninger og bygningsarkeologiske funn, og hva funnkonteksten kan si om dette.

Kapittel 1 tar for seg problemstilling, struktur og metoder. Kapittel 2 tar for seg Visbys historiske bakgrunn, - der det først blir sagt litt om byens forhold til statsmakten, Sverige. Videre er det en kort orientering om svartedauden i Visby og deretter om utviklingen av hansabyen Visby. I kapittel 3 er det en gjennomgang av ulike materielle funn fra middelalderen, både funn inne i selve byen og massegraver rett utenfor byen.

Oppgaven kommer i hovedsak til å ta for seg historie og maktforhold i Visby og på Gotland, men vil også komme litt inn på forhold i Danmark, Sverige, Tyskland og Russland. Dette gjelder særlig i forbindelse med handelen rundt Østersjøen.

I denne oppgaven er «*Det medeltida Gotland: en arkeologisk guidebok*» av Anders Andrén og «*Visby 1361 invasjonen*» av Gun Westholm bakgrunns litteratur og de viktigste kildene som ligger bak teksten.

1.3. Metoder

I denne oppgaven ser jeg på allerede utførte undersøkelser hvor de viktigste metodene som er brukt er bygningsarkeologiske undersøkelser, dendrokronologi og osteologiske undersøkelser. Ikke noe i teksten viser til eget bruk av disse metodene.

Bygningsarkeologi kan blant annet brukes i forbindelse med restaurering. En gammel bygning består ofte av en eldre og en nyere del. Bygningsarkeologi gir informasjon om byggets historie (Andersson & Hildebrand, 1988).

Ved bygningsarkeologiske undersøkelser av middelalderbygninger blir de ulike lagene i bygningen gått gjennom, og man ser blant annet på endringer i murene. De best bevarte eldste murene er ofte høyest opp i bygningen. Ved hjelp av innsatte buer, rester av takhvelv, hjørner av mur og hull for bjelker, kan man få en idé om bygningens opprinnelige utseende. Dendrokronologi kan være en del av dateringen (Andrén, 2011, ss. 20-21).

Dendrokronologi er en metode som bestemmer alderen på tremateriale ved å analysere åringene i trematerialet. Hvert år får treet en ny åring, eller tilvekst. Metoden kom til Europa først på 1940-tallet, og er viktig for å datere bygninger med treverk. På Gotland har metoden blitt brukt til å datere middelalderbygninger både på landsbygda og i Visby (Moloney, 1997, s. 26).

Osteologi er analyse av skjelettmateriale, og i denne forbindelse er det snakk om skjelettmateriale fra arkeologiske undersøkelser. Et skjelett kan ikke forstås fullstendig uten å se det i sammenheng med funnkonteksten. Osteologi gir informasjon om blant annet kjønn, fysiske trekk, dødsalder, sykdommer, arvelige trekk og fysiske skader (Sellevoid, 2000, ss. 23-26).

2. Visbys historiske bakgrunn

Fra begynnelsen av 1100-tallet til slutten av 1200-tallet var en periode med vekst og økt rikdom for hele Gotland. Og det var stor byggevirksomhet på øya (Westholm, 2007, s. 61). Tilknytningen til Sverige og statsmakten var forholdsvis svak, og Gotland hadde en selvstendig stilling. Den årlige avgiften eller skatten som ble betalt til Sverige var lav, og gotlendingene hadde tollfrihet i svenske havner. Som gjensjuttelse hadde de plikt til å støtte svenskekongen i en eventuell krig til sjøs. Den svenske kongemakten hadde aldri en kongeberg eller slott på Gotland (Andrén, 2011, s. 11).

Handelsmenn rundt Østersjøen, med tyskere i spissen, slo seg sammen til en handelsorganisasjon på slutten av 1200-tallet, Hansaforbundet. I 1287 ble Visby medlem av Hansaforbundet (Andrén, 2011, s. 70). Handelen på Novgorod i Russland var viktig. Visby var lenge en omlastingshavn for varer herfra, før de gikk videre til blant annet Flandern og England (Westholm, 2007, s. 61).

Kjøpmennene handlet med varer som var fremmede for gotlendingene, - slik som øl, vin, pels, stoffer, salt og bivoks. Fra Gotland ble det solgt varer som skinn, våpen, hester, kalkstein, tømmer og tjære. Hester og våpen var viktige for å ruste ut korstogene til Baltikum (Andrén, 2011, s. 70).

Svartedauden kom til Gotland i 1350. I Visbys fransiskanerkloster ble det ført dødsbøker og notiser med opptegnelser over døde fra slutten av 1200-tallet til begynnelsen av 1400-tallet. Dette var særlig døde som ble begravet på klosterets område. Historiker Dick Wase har forsøkt å datere listene, med det utgangspunkt at de er ført kronologisk. I peståret 1350 var det en femdobling av døde i forhold til årene før. Etter 1350 ble det ikke ført notiser på flere år. Noe tall over hvor mange som døde i Visby under pesten er vanskelig å anslå (Myrdal, 2004, ss. 55-58).

Under 1200-tallet hadde mange av landene rundt Østersjøen opplevd en relativt fredelig periode. Dette var med unntak av Danmark, - der grever og hertuger kriget innbyrdes. For å skaffe seg midler drev de piratvirksomhet og plyndret hanseatenes skuter (Westholm, 2007, ss. 107-119). Konger og adelige inngikk avtaler og brøt dem igjen med en gang. Da Valdemar Atterdag (1320-1375) ble konge av Danmark i 1340, var riket oppsplittet og forgjeldet. Valdemar Atterdag var dyktig til å skaffe seg nyttige allianser. Og under hans regjeringstid ble det ført kriger som la større landområder under Danmark (Westholm, 2007, ss. 96-97).

2.1. Maktforhold rundt Østersjøen og Visby som hansaby

I 1350 regner en at det var ca. 300 handelshus i Visby. Ca. 3000 personer tilhørte trolig handelshusene og den øvrige befolkningen var minst like stor. Da har man et anslag på 6000 - 7000 innbyggere (Westholm, 2007, s. 43).

Hanseatene var en viktig maktfaktor rundt Østersjøen på slutten av 1200-tallet og på 1300-tallet. De lagde sine egne regler og hadde store fortjenester på handel. Ulike kongehus måtte i stor grad forholde seg til dette. I tillegg til russiske varer var sild og tørrfisk viktige varer for hanseatene. I de katolske områdene var det mange fastedager der det kun var lov å spise fisk og ikke kjøtt. Hovedområdet for sildefiske var Skånekysten, og at dette området var en viktig inntektskilde viser flere kriger for å sikre seg makten over regionen (Westholm, 2007, ss. 95-102).

Blant de utenlandske handelsmennene i Visby var det flest tyskere. De tyske familienavnene, tyder på at handelsmennene kom fra Nord-Tyskland. At tyske handelsmenn bosatte seg i Visby på 1200-tallet førte til at byen fikk et byråd som bestod av gotlendinger og et byråd som bestod av tyskere. Da Visby i 1287 ble medlem av det tyske Hansaforbundet, fikk byen større makt og innflytelse over handelen på øya. Dette var medvirkende årsak til borgerkrigen mellom Visby og den gotlandske landsbygda i 1288 (Andrén, 2011, s. 70).

På 1200-tallet hadde også bøndene på landsbygda tilgang til Visby havn og kunne drive handel herfra. Etter borgerkrigen i 1288 ble de utestengt fra havna. I tillegg ble bøndene pålagt toll på varer de førte inn til byen (Westholm, 2007, ss. 77-79).

Gjennom både skriftlige og arkeologiske kilder kjenner vi til ulike håndverksyrker i Visby. Byen hadde skomaker, skredder, smed, gullsmed, koppersmed, sverdsliper, keramiker og tinnstøper. Det har blitt funnet slagg etter smier i nordre deler av Visby. Dette kan dateres fra 1150 til 1250 (Andrén, 2011, s. 70).

Tyskerne fikk eget handelskontor i Novgorod på slutten av 1200-tallet og baltiske byer vokste fram som sterke handelsbyer. Dette gjorde at behovet for omlasting av varer som skulle vestover ble mindre (Westholm, 2007, ss. 77-79). Fra midten av 1300-tallet begynte Visby og Lübeck å tape noe av sin sterke stilling innen Østersjøhandelen. Og Baltiske byer skaffet seg større innflytelse over russlandshandelen (Westholm, 2007, ss. 107-119).

3. Analysere spor fra middelalderen

Kapitlet omhandler litt om når interessen for Visbys bygningshistorie ble vakt. Deretter funn og undersøkelser av store pakkhus (lagerhus) i sten, utforming av latrinesystemer og funn av gjenstander fra ulike utgravinger og eksempler som belyser dette. Videre bygningsarkeologiske undersøkelser av kirker og kirkeruiner med enkelte eksempler. Så omtales bygging og utforming av Visbys ringmur. Og til slutt angrepet i 1361 og massegraver fra slaget.

3.1. Byggemåter i Visby – bygningsarkeologi

Visby som middelalderby og hansaby har lenge vakt folks interesse. I 1805 ble ruinene i Visby fredet og de første undersøkelsene av ringmuren og kirkene satt i gang. På midten av 1800-tallet ble ødelagte deler av ringmuren restaurert. I 1995 ble Visby en del av UNESCOs verdensarv (Andrén, 2011, s. 74)

Analyse av kirkenes bygningshistorie ble første gang gjennomført og beskrevet i «*Gotlands Konsthistoria*» fra 1864-66, utgitt av Carl-Georg Brunius (1792-1869) professor ved Lund universitet og arkitekt. I 1875 ble Gotlands Fornsalen grunnlagt av gotlendingen Per Arvid Säve (1811-1887). Säve samlet viktige tegninger og opplysninger om middelalderen i Visby, av bygninger som har blitt borte eller som er kraftig forandret i dag (Andrén, 2011, ss. 17-19).

De systematiserte undersøkelsene av middelalderen med tanke på grenene arkitekturhistorie, kunsthistorie og arkeologi startet først på 1900-tallet. En arkeolog som gjorde flere systematiserte undersøkelser, var Erik Eckhoff (1846-1923). Han undersøkte Visbys ringmur og kirker. Bygningsarkeologiske undersøkelser ble satt i gang i 1924, og flere undersøkelser ble utført på 1930- og 1940-tallet. Gjenstandsanalyse og undersøkelser av bygg begynte bredt på 1970-tallet (Andrén, 2011, s. 19).

Flere branner under middelalderen (1311, 1314) ødela deler av den opprinnelige trehusbebyggelsen. Det fantes trolig trehus både i sentrum og i utkanten av byen. Disse er ikke bevarte i dag, men funn av keramikkrester i utkanten av byen understøtter at det har vært trehus her. På begynnelsen av 1100-tallet tror man at bebyggelsen for det meste var trehus og enkelte stenhuse. Økt innbyggertall utløste bygging av mange nye hus i bykjernen, og bygging av stenhuse skjøt fart rundt år 1200 (Falck, 1994, s. 7). Andrén sier at de fleste stenhuse ble bygget på 1200-tallet og til ca. 1350. Etter det er det mindre nybygging og mer restaurering og ombygging (Andrén, 2011, ss. 77-81).

Dendrokronologi har blitt brukt sammen med bygningsarkeologi for å datere huse. De fleste er datert fra 1225 til 1345. Enkelte av dateringene stammer fra 1370-tallet og 1380-tallet. Etter dette ser det ut til at det tar slutt med bygging av nye hus. De yngre dateringer fra 1400-tallet og starten av 1500-tallet er restaureringer, påbygging eller ombygginger (Andrén, 2011, s. 81).

3.1.1. Pakkhus - lagerhus

Det finnes spor etter flere hundre middelalderhus i Visby. I 1350 var det trolig ca. 300 handelshus i byen (Westholm, 2007, s. 43). Eldre trehus ble revet for å gi plass til store lagerbygninger i sten. For de eldste lagerbygningene ser det ut til at boligdelen har blitt bygget på senere. Byggestilen i Visby er ingen direkte kopi fra andre byer, men den viser sterk påvirkning fra tyske områder (Westholm, 2000, ss. 85-102)

Pakkhuset fikk den beste plasseringen, helst vendt mot hovedgata. Så fikk boligdelen en mer beskjeden utforming vendt inn mot gården. Og de fleste bolighusene var oppført i tre (Falck, 1982, ss. 186-196). Veldige pakkhus skulle romme handelsvarer for kjøpmennene. Gjennom skriftlige kilder, avbildninger og arkeologiske undersøkelser vet man at det har vært flere hundre bygg. De fleste pakkhusene lå nærme havna, slik at det skulle være enkelt å laste og losse varer (Andrén, 2011, s. 77).

Tabell 1 Viser oversikt over noen av pakkhusene i Visby og når de ble oppført. De som har et mer presist årstall, har blitt datert med dendrokronologi. Info hentet fra "Det medeltida Gotland: En arkeologisk guidebok" av Anders Andrén

Pakkhus/ adresse	Oppført	Dendrokronologisk datert
Vinhuset	Siste halvdel av 1200-tallet	
Strandgatan 6	1200-tallet, ble endret ca. 1345	
Strandgatan 10	Fra slutten av 1200-tallet	
Strandgatan 12	Fra ca. 1285	X
Strandgatan 16	Fra ca. 1265	X
Strandgatan 28	Fra ca. 1240	X
St. Hansgatan 28	Fra 1200-tallet	
St. Hansgatan 30	Fra slutten av 1200-tallet	
St. Hansgatan 36	Fra ca. 1225	X
St. Hansgatan 41	Fra ca. 1240	X
St. Drottens gatan 2	Fra 1200-tallet	
St. Drottens gatan 10	Fra første halvdel av 1200-tallet	
Ryska gränd 22	Fra 1200-tallet	
Södra Murgatan 2	Fra ca. 1255	X

Pakkhusene hadde mellom 5 til 7 etasjer. Gavlene var trappeformet, både for å virke prangende fra fronten og for å beskytte taket når det blåste kraftig. Grunnplanet besto av et stort rom for fremvisning av varene som skulle selges. I andre etasje var det kontor. For å komme opp hit måtte man bruke en utvendig trapp. I etasjene over kontoret var det lagerrom for varer. Varene kom opp via taljer og bom på gavlenden. I etasjen under grunnplanet var det et kjølig kjellerrom, beregnet på varer som ikke tålte høye temperaturer (Westholm, 2007, s. 31). De fleste pakkhusene var bygget i lys kalkstein. Dette var stein som fantes på Gotland. På 1300-tallet ble det også bygget noen hus i tegl. Teglsteinen ble trolig importert fra Tyskland (Westholm, 2007, s. 16).

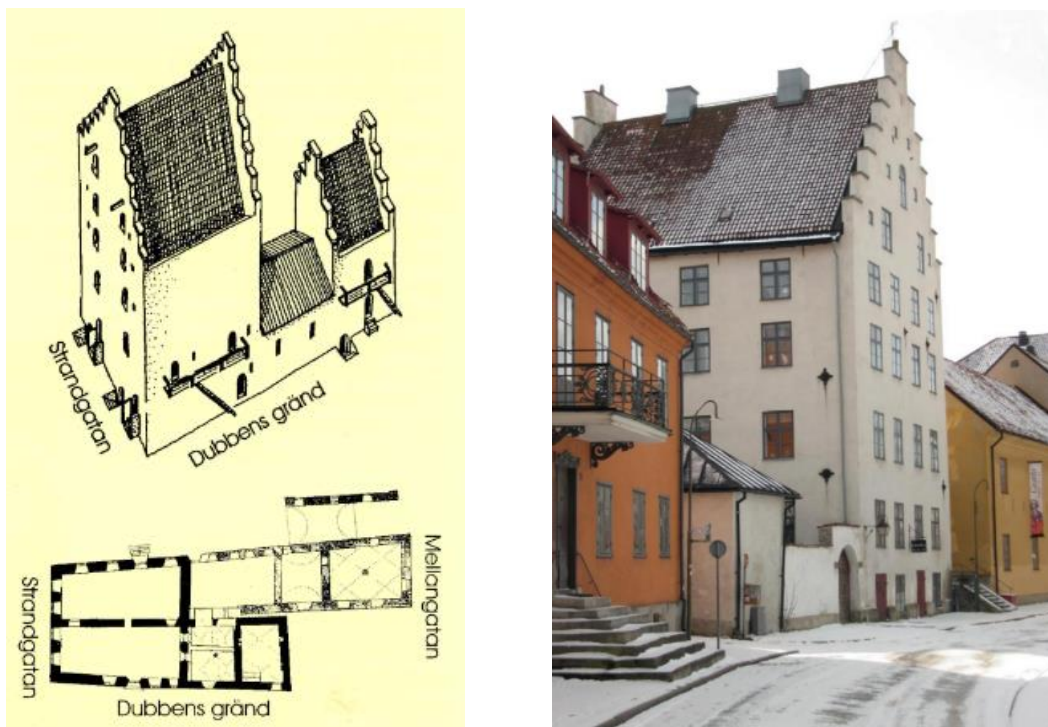
I sentrum av byen var hver kvadratmeter etter hvert bebygget. Hvis man eide bygninger på begge sider av en gate, bygget man gjerne et hvelv over gata. Dette skjedde fra omkring 1340. Den tette bebyggelsen gjorde at tilgang til vann, toalett og

avfallshåndtering måtte være inne i husene, og ikke ute på gårdsplass og gater slik som i mange andre europeiske byer. I den delen av Visby som var nærmest havna var det kalksteinsheller i gatene. For å lede vekk regnvannet hellet stenene litt innover mot midten. Gatenettet fra middelalderen er ganske godt bevart i dag (Westholm, 2007, ss. 34-39).

Eksempler på pakkhus og gjenstander

Liljehornska huset, Strandgatan 16

Strandgatan 16, som blir kalt «Liljehornska huset», er det største pakkhuset som er bevart i Visby. Det er datert til ca. 1265, ifølge Andrén og bygningsarkeologisk undersøkt på 1990-tallet (Andrén, 2011, s. 89).

Figur 1 (Til venstre) Rekonstruksjonsskisse av Liljehornska huset av Ivar Andersson, revidert av Jan Utas, og plantegning av Gunnar Svahnström. Hentet fra «Visby och Gotland - Medeltida byggnadsutveckling» av Gun Westholm, side 96, Bild. 12. Figur 2 (Til høyre) Viser Liljehornska huset mot Strandgatan. Hentet fra «Det medeltida Gotland: En arkeologisk guidebok» av Anders Andrén, side 90.

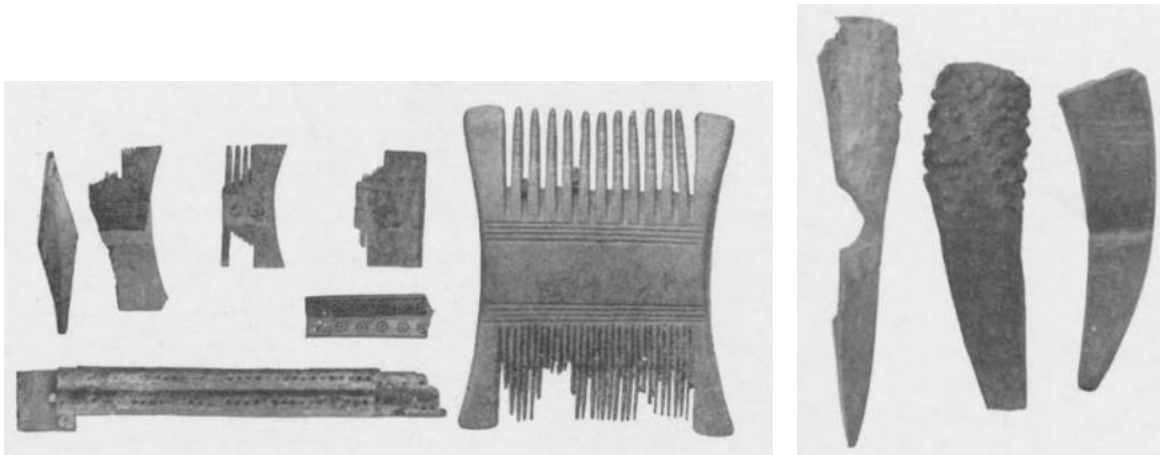
Liljehornska huset var på en måte to pakkhus bygget sammen, og det raget 28 meter i været. Over kjelleren var det 5 etasjer og ytterligere 2 loftsetasjer. Dendrokronologiske undersøkelser fra bjelker og takstoler har vist datering til ca. 1263 (Andrén sier 1265). Noen endringer er utført på begynnelsen av 1300-tallet ifølge Westholm. Lagerhusdelen er bygd sammen med 2 lavere hus som utgjør en boligdel. Her er det funnet spor etter ildsted, bakerovn og en brønn for drikkevann. Pakkhuset har «butikkdel» på grunnplanet. På dette planet er det bare innslipp av lys via små åpninger høyt oppe på veggen. Ikke i noen del av selve pakkhuset er det funnet rester etter ildsted, så en regner med at det ikke har blitt brukt som bolig. Men det har kanskje vært kjøpmannens kontor og blitt brukt til representasjon om sommeren. På grunnplanet er det flotte pilarer med dekor på (Westholm, 2000, ss. 96-98).

Funn av gjenstander fra utgravning ved Stora Torget

Sommeren 1924 ble vannledninger lagt ned i Visbys gater. Rundt Stora Torget hadde det under middelalderen vært ca. 10 kirker og mange profane hus. Det ble avdekket kulturlag med tallrike funn fra middelalderen. Det dreide seg delvis om løse funn, men også rester etter eldre bebyggelse. Dette var ikke utgraving og funn i latriner. Man fant gammel gatebelegning med slitte stener, stolper, tregulv og kalkstensplater etter eldre bygg. Det ble funnet fragmenter av blant annet ben, horn og keramikk ved utgraving i nærheten av Stora Torget (Nihlén, 1925, ss. 105-109).

Det ble gjort funn av et stengodskrus, et Siegburgkrus, fra 1300-tallet. Videre fant man fragmenter av rødbrente gryter som trolig var laget på Gotland. Disse ble anslått at tidligst stammet fra midten av 1200-tallet. Skår av flandersk-engelsk keramikk med glasur ble også funnet. De fleste funn av keramikk er trolig fra siste halvdel av 1200-tallet og muligens fra begynnelsen av 1300-tallet. Kunsten å glasere keramikk kom fra Flandern og England på begynnelsen av 1100-tallet, og den spredde seg trolig til Norden på begynnelsen av 1200-tallet (Nihlén, 1925, ss. 116-119).

Tallrik forekomst av tynt, grått stengods er funnet ved ulike utgravninger i Visby. Dette stengodset er av vesttysk opprinnelse og det er vanlig å finne i østre deler av Skandinavia. Det er vanskelig å datere nøyaktig, men det kom trolig i bruk på slutten av 1100-tallet (Nihlén, 1925, ss. 117-119).

Figur 3 (Til venstre) Fragmenter av kam til venstre og en kam satt sammen til høyre. Henter fra «Från det förhistoriska och medeltida Visby» av John Nihlén, side 121, Fig. 68. Figur 4 (Til høyre) Fragmenter av horn. Hentet fra «Från det förhistoriska och medeltida Visby» av John Nihlén, side 122, Fig. 70.

3.1.2.Latriner og vannbrønner

I pakkhusenes vegger er det funnet loddrette kanaler. Toalett fantes i kontoretasjen, og oppsamlingen herfra var til et stort kammer under kjelleretasjen. Toalettet var de fleste steder en nisje med sittebenk med hull i og et trelokk over. I kjelleretasjen var det et innkast for søppel. Søppelet gikk også ned i oppsamlingskummen / latrinekammeret. Denne kummen hadde en såkalt mannsluke der «nattmannen» kom inn med jevne mellomrom for å tømme innholdet. Det flytende i latrinekummen ble ledet gjennom tunneler og ned til havna. I flere hus er disse kanalene og latrinekamrene bevarte i dag (Westholm, 2007, ss. 34-36).

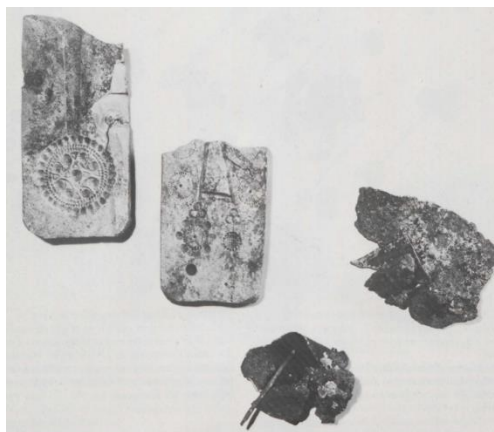
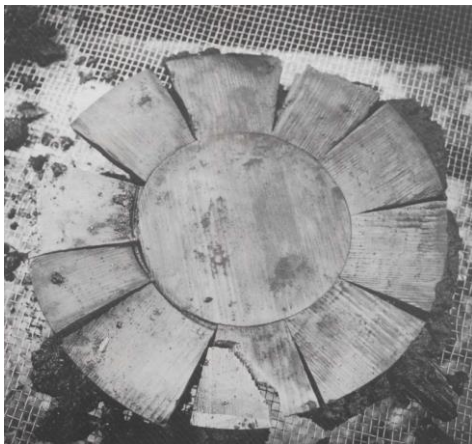
I Visby ble grunnvann og regn ført inn til brønner. Brønnene befant seg som regel på kjellerplanet i huset. Men trolig for å gjøre det enklere å hente vann, var brønnveggene murt opp til grunnplanet. Latrinekammeret og brønnen var ofte plassert bare noen få meter fra hverandre, derfor var det viktig å tømme latrinen ofte, for å hindre forurensing av vannet.

Et slikt avfalls- og vannsystem har man funnet spor etter hos romerne 1000 år tidligere. Dette hadde spredt seg til tyske byer i Rhinen-Westfalen området. Systemet viser at det trolig fantes en byplan og at byen hadde mennesker med ingeniørkunnskap (Westholm, 2007, s. 36).

Annexet 2, Bremergränd 1

Området ved Annexet 2 ble gravd ut i perioden 1989 – 1990. Her avdekket man blant annet et latrinekammer. De fleste kamrene som er undersøkt har et volum på 15 – 25 m³. Annexet 2 har et lite kammer på 5,5 m³. Den nederste delen av kammeret var et fast avfallslager da det ble gravd ut. Her fant en blant annet trekar som ble brukt til mat og drikke. På grunn av oksygenfattig og fuktig miljø var trekarene godt bevart. I tillegg inneholdt latrinen noen skår av keramikk (Peterson, 1991, ss. 41-44).

Ved Annexet 2 har man også funnet flere støpeformer for bronsepynt og rester etter jernsmie. Videre ble det funnet rav, både ubearbeidet rav og ravperler. Rav kom for det meste fra Danmark og Tyskland.

Figur 5 (Til venstre) Trekar fra latrinekammer. Hentet fra «Betraktelse över en medeltida latrin- och avfallskammare» av Christina Peterson, side 44, Fig. 4. Figur 6 (Til høyre) Viser ulike støpeformer. Hentet fra "Fynd från utgrävningen av kvarteret Annexet 2" av Christina Peterson og Christian Runeby, side 45, Fig.1.

Utgravningene ved ga også funn av gjenstander som var laget av ben og horn, - dette var særlig kammer og terninger (Peterson & Runeby, 1991, ss. 45-47). Ifølge Nihlén stammer de fleste funn av kammer og fragmenter av kammer fra sent 1100-tall og tidlig 1200-tall. Han mener også at funn av horn og horndeleer fra kronhjort trolig er import fra Nord-Tyskland (Nihlén, 1925, ss. 120-123).

Under hele 1200-tallet synes det å være oppgangstider med stor handelsvirksomhet, byggeaktivitet og økende befolkning i Visby. Ut fra bygningsarkeologiske undersøkelser og dendrokronologi ser det ut til at de fleste pakkhusene er bygget på denne tiden. Byggestil og avanserte systemer for vann, avløp og søppel viser påvirkning fra andre land. Funn av gjenstander vitner også om handel med andre områder. I tillegg hadde byen mange egne håndverkere. Etter 1350 er det lite bygging av nye hus og mest ombygging eller reparasjon av allerede eksisterende bygg. Om dette skyldes økonomiske nedgangstider er vanskelig å si. For det var ikke igjen tomtemark til nye bygg innenfor bymuren. Samtidig vet en at da tyskerne fikk eget handelskontor i Novgorod på slutten av 1200-tallet, og de baltiske byene fikk større innflytelse over Østersjøhandelen, tapte Visby noe av sin stilling som handelsby. Så i Visby har trolig en nedgangsperiode begynt allerede før Valdemar Atterdags angrep.

De avanserte systemene for avløp, søppelhåndtering og drikkevann som er funnet inne i pakkhusene, vitner om byplanlegging, ingeniørkunst og påvirkning som trolig kommer fra Nord-Tyskland.

3.1.3.Kirker

På 1200-tallet fikk de tyske kjøpmennene større innflytelse og flere kirker ble oppført til bruk for den tyske befolkningen. Da kirkebyggingen skjøt fart utviklet Visby seg fra en handelsplass til et bysamfunn (Thell, 2013).

Kristendommen var en viktig faktor i livene til europeerne under middelalderen. Og behovet for kirker økte i Visby i takt med økende befolkning fra ulike land. Utformingen av kirkene var variert og viste innflytelse fra ulike deler av Europa. Byen var delt inn i 7 sogn. Ulike grupper, som gotlendinger, tyskere og russere, hadde sine egne kirker. I tillegg var det 6 doble kirker der det trolig var en del for gotlendinger og en del for utenlendinger. I Visby fantes det 17 kirker i middelalderen. I dag er det bare St. Maria Domkirken som er intakt og ennå i bruk. 13 av dem finnes som ruiner, og 3 er helt forsvunnet. St. Maria Domkirken ble bygget av tyske stenmestere (Westholm, 2007, s. 40). Andrén sier at tallet på kirker var 16 (Andrén, 2011, s. 96). Det kan være vanskelig å datere kirkeruiner, siden man sjelden finner tre for dendrokronologisk datering og stilistiske detaljer har ofte forsvunnet. Det ser ut til at bygging og restaurering av kirker avtar rundt 1350 (Westholm, 2007, s. 81)

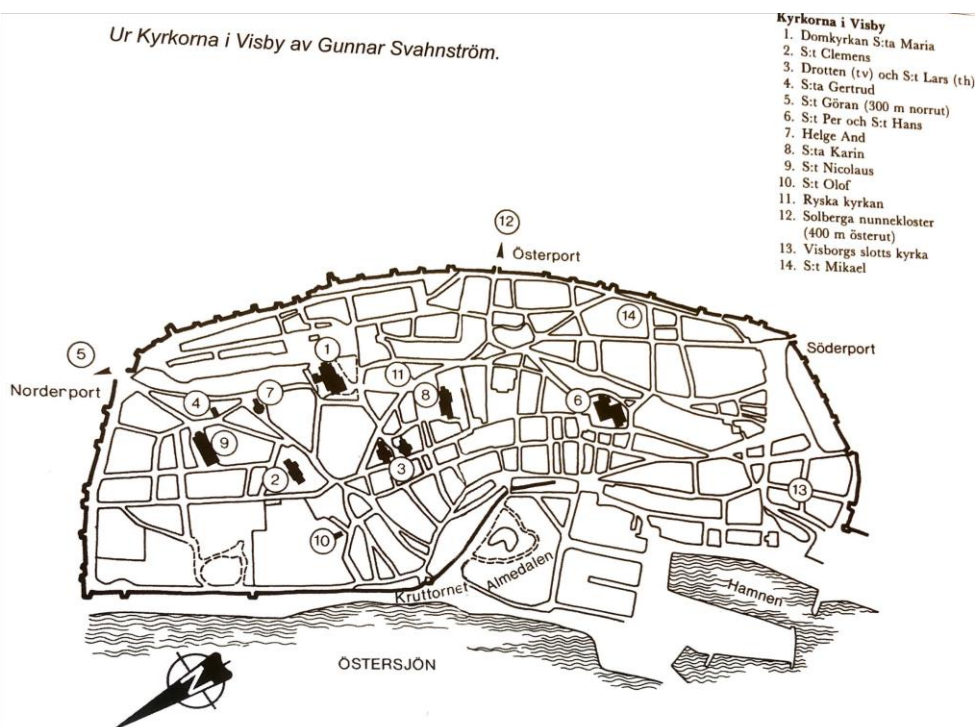
Tabell 2 Oversikt over middelalderkirker i Visby, med angivelse av oppføring og ombygning/påbygg. Info hentet fra "Det medeltida Gotland: En arkeologisk guidebok" av Anders Andrén, og «Medeltidens kyrkor i Visby och norra Gotland – och deras kvarvarande inventarier» av Stig Lundh.

Kirker	Oppført	Ombygning/påbygg				
		1200-50	1250-1300	1300-50	1350-1400	1400 →
St. Maria Domkirken	1100-tallet	1211 - 1230	1250	Starten av 1300-tallet - 1349		1423
Helge And	1220-1250-tallet			1300-1350-tallet	1350-1400-tallet	1404
St. Karin	1230			Starten av 1300-tallet	1370-1376	1400-tallet
St. Gertrud	1460-1470					
St. Per	1100-tallet	Starten av 1200-tallet		1300 - tallet		
Drotten	1200-tallet	1225-50		1300 - tallet		
St. Clemens	Midten av 1100-tallet	1200-tallet				
St. Hans	1200-tallet					
St. Lars	1200-tallet	Midten av 1200-tallet		Starten av 1300-tallet		
St. Olof	Starten av 1200-tallet					
St. Mikael	1240-1250					
Ryska kyrkan	1200-tallet					
St. Nicolai	1228-1229	1240	1250 - 1270		Slutten av 1300-1400 - tallet	
St. Kararina	1235-1250			Starten av 1300-tallet	1374 - 1400 - tallet	
Solberga kloster	1246					

St. Per og St. Hans

Dette var en dobbel eller sammenbygget kirke. Byggeperioden var fra slutten av 1100-tallet til slutten av 1200-tallet. Det er funnet over 100 gravstener, og fra navnene på gravstenene framgår det at mange i kirkelyden var tyske (Andrén, 2011, ss. 97-100).

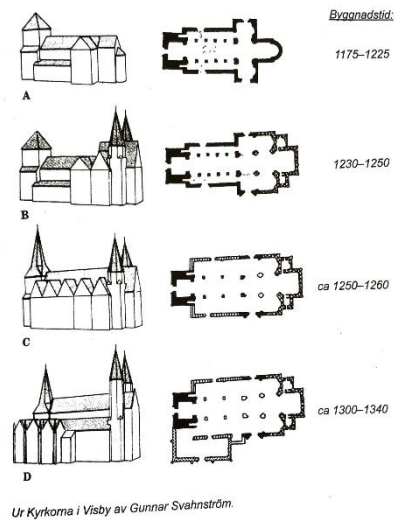
Ur Kyrkorna i Visby av Gunnar Svahnström.

Figur 7 Kart over middelalderkirkene i Visby. Laget av Gunnar Svahnström. Hentet fra "Medeltidens kyrkor i Visby och norra Gotland - och deras kvarvaranda inventarier" av Stig Lundh, side 14.

St. Maria Domkirke

St. Maria Domkirke, se figur 1, ligger nord for Stora Torget. Den eldste delen ble bygget på 1100-tallet, den ble oppført som en basilikakirke og innvigd i 1225. Kirken tilhørte en tysk menighet. I perioden 1230 til 1250 ble kordelen forandret. På midten av 1200-tallet ble kirken forandret fra basilika til en hallkirke med tre skip. Også på 1300-tallet ble det bygget på sørsiden, - her kom Mariakapellet i gotisk stil. Kapellet var rikt utsmykket. Ytterligere påbygging kom fra 1300 til 1340. Kirken ble både bredere og høyere gjennom de ulike påbyggene og rekonstruksjonene. Kirken er den eneste middelalderkirken som fremdeles er i bruk, så den vil også være kirken med mest forandringer fra nyere tid (Lundh, 2019, ss. 15-19).

Figur 8 (Til venstre) Bilde av St. Maria Domkirke fra sørøst. Hentet fra "Medeltidens kyrkor i Visby och norra Gotland - och deras kvarvarande inventarier" av Stig Lundh, side 20. Foto 2017. Figur 9 (Til høyre) Plantegning og rekonstruksjonskisse av St. Maria Domkirke laget av Gunnar Svahnström. Hentet fra "Medeltidens kyrkor i Visby och norra Gotland - och deras kvarvarande inventarier" av Stig Lundh, side 19.

Helge And's kirke

Oppmålingsarbeidet av bygningen startet i 1886 – 87, utført av arkitekten Ferdinand Boberg. Waldemar Falk har stått for viktige bygningshistoriske utgravninger her.

Kirken har en uvanlig åttekantet form, en oktagon. I tillegg er det et rektangelformet kor. Nedre del av muren i kirkens hoveddel er ganske godt bevart, mens øvre deler og hvelv er borte. Kirken er bygget i kalksten. Innvendig har veggene blitt pusset. Det er gjort funn av en brunaktig puss og det er også funnet spor av lys gul maling (Bohrn & Svahnström, 1981, s. 9).

Utgravninger av fundamentet viste at koret er eldre enn oktagonen. På sørmuren finnes tydelige brannskader (Bohrn & Svahnström, 1981, ss. 9-10). Kirken ble påbegynt rundt år 1200. Ut fra dekorative detaljer, blant annet på kapitel (søylehoder) tror man at kirken sto ferdig rundt 1250. Taket på oktagonen ble senere endret. Det er vanskelig å anslå når, - men man tror det skjedde mellom 1300 til 1400 (Bohrn & Svahnström, 1981, ss. 61-64).

Det store antallet kirker forteller at kristendommen var en viktig del av livet til Visbyborgerne i middelalderen. Videre er det også et uttrykk for rikdommen i byen. Byggene viser innflytelse fra ulike land og områder. Slik som de profane byggene, ser det også ut til at de fleste kirkene ble bygget på 1200-tallet, og noen tidlig på 1300-tall. Men når nybygging, påbygging og ombygging sluttet, er vanskelig å fastslå, da dateringen av de fleste kirkene er noe usikker. Kirkegårdene med sine gravstener sier oss at det var mange utlendinger, særlig tyskere som sognet til kirkene.

3.1.4. Visby ringmur

Under andre halvdel av 1200-tallet fikk tyskerne sitt eget handelskontor i Novgorod, og i 1287 ble Visby en hansaby. Begge disse faktorene virket trolig inn på at Visby ønsket en bymur for å beskytte seg. Ifølge Westholm startet byggingen av muren rundt 1287, og dendrokronologiske undersøkelser viser at byggingen skjøt fart mellom 1287 – 1288. Handelsmennene ønsket nå å stenge ute bøndene fra landsbygda (*Westholm, 2007, ss. 77-79*).

Figur 10 Viser ringmuren fra den nordre siden, med St. Maria Domkirke i bakgrunnen. Hentet fra «Visbys stadsmur – En kulturhistorisk vandring» av Waldemar Falck, side 55.

Falck oppgir at byggingen av bymuren mot landsiden startet rundt 1260. Muren mot havet hadde man anlagt tidligere. Dette for å verne seg mot farer fra sjøsiden. Ifølge Falck er det arkeologiske funn som tyder på at sjømuren ble bygget på begynnelsen av 1200-tallet. På begynnelsen av 1300-tallet var muren i grove trekk ferdig (Falck, 1994, s. 11).

De gotlandske bøndene angrep Visby i 1288. Visbyborgerne hadde da noe beskyttelse av muren, og bøndene tapte kampen. Kong Magnus Ladulås ledet fredsforhandlingene i etterkant. Borgerne i Visby måtte betale store bøter fordi de hadde bygget en bymur uten kongens tillatelse. Borgerne måtte sverge troskap til kongen, og til gjengjeld fikk de en ganske fri stilling selv om de var direkte underlagt svenskekongen.

Som byggemateriale til muren var det tilgang på kalksten fra dagbrudd i nærheten. Det finnes spor etter uttak av sten i disse bruddene i dag. Stenblokkene ble transportert til muren og kalk brukt som bindemiddel ble brent i kalkmiler. Sjømuren er 1400 meter lang. Ved basis var den 1 – 1,3 meter tykk, og den var trolig ca. 4 meter høy. Landmuren er 2000 meter lang. Den eldste delen av landmuren ble bygget 5,5 – 6 meter høy, og den var anlagt med seks eller sju porter. Noen hus som er eldre enn selve muren, inngår som en del av muren. Tårn ble først bygget ved portene. Så ble det bygget flere markttårn. Deretter ble muren påbygget ytterligere 2,5 – 4 meter i høyden, og på toppen plasserte man hengetårn. Den ferdige muren hadde 29 markttårn og 22 hengetårn. I dag finnes det bevart 27 markttårn og 9 hengetårn (Falck, 1994, ss. 11-13).

Arkeologiske undersøkelser har vist at både sjømuren og landmuren er bygget direkte på grunnen, uten at denne er forsterket først. Det er ulike grunnforhold der landmuren er anlagt. Særlig der det er leire synes i dag store setningsskader. Det virker som muren ble bygget under tidspress. Muren består for det meste av grovt tilhuggede

kalkstensblokker. Og den ble trolig pusset for å skjule svakheter. Det skulle også gi en slett overflate slik at fiender ikke fikk feste med hakker fra utsiden.

Tårnene var viktige i forsvaret og gjorde at man kunne skyte langs utsiden av muren. Marktårnene hadde ofte 5 etasjer, og de hadde skyteglugger der byens forsvarere kunne bruke sine armbrøster. Det gikk vokterganger på innsiden av muren. Etter at muren ble forhøyet, bygde man disse gangene utelukkende i tre (Falck, 1994, ss. 16-18). Vollgravene rundt muren var ikke fylte med vann. De ble trolig anlagt tidlig i byggeperioden. Og de skulle hindre at ryttere og kastemaskiner kom tett på muren. Muren har blitt skadet ved flere branner, blant annet i 1311 og 1314, og den ble også skadet under angrep i 1288 og 1361 (Falck, 1994, ss. 18-21).

Selv etter angrepet i 1361 ble det utført noe arbeider på muren. Viser dette at Visby hadde ressurser til byggearbeider også etter slaget, eller dreide dette seg bare om reparasjoner etter slaget? Selv om ringmuren ble ferdigstilt i 1363 har den gjennomgått forandringer senere. På 1400-tallet kom tilskuddet Visborg slott, sammen med noen nye tårn ved stranddelen av muren (Balksten, Mebus, & Thelin, 2015, s. 45). Bymuren har også etter 1400 blitt utsatt for angrep og branner, blant annet i 1525. Noen deler har rast ut, og i 1947 ble sørporten, som er hovedporten, utvidet (Falck, 1994).

Ringmuren ble bygget over en lang periode, fra tidlig 1200-tall til 1363, og endringer og reparasjoner har kommet til også senere. Muren viser at byens borgere følte behov for beskyttelse for farer både fra sjøsiden og landsiden. Landmuren ble påbegynt før de gotlandske bøndene angrep byen i 1288. Sjømuren ble bygget tidligere og skulle beskytte havna mot farer fra sjøsiden. I tillegg til å beskytte byen mot angrep, virket også muren som en tollgrense der bøndene måtte fortolle varer de skulle selge i byen. Under angrepet i 1361 hadde muren en viktig funksjon i å holde Valdemar Atterdags hær ute av byen. Det er vanskelig å si hvordan forløpet hadde blitt dersom danskene hadde blitt tvunget til å beleire byen lenge. Hadde muren holdt for et lengre angrep? Men ut fra privilegiebrev fra Valdemar Atterdag 29. juli 1361 ser det ut til at Visbyborgerne åpnet byporten og slapp danskene inn (Westholm, 2007, s. 165).

3.2. Angrepet av Valdemar Atterdags hær i 1361

Kong Valdemar IV (1320 – 1375), kalt Valdemar Atterdag, tok over det danske riket etter sin far, Kristoffer II, i 1340. Det danske riket var da oppsplittet og forgjeldet. Og Valdemar Atterdag ønsket å få herredømme over større landområder, blant annet Skåne med det rike sildefisket. Over et par tiår var Skåne vekselvis på svenske og danske hender (Westholm, 2007, ss. 96-102).

I 1360 hadde Valdemar Atterdag erobret Skåne, og han inngikk en avtale som regulerte hanseatenes handel i det danske riket. Videre søkte han allianser som kunne være nyttige i kampen mot grevene i Holstein. De utgjorde en trussel for den danske kongen (Westholm, 2007, ss. 102-122).

3.2.1. Forløpet av invasjonen

I 1360 invaderte Valdemar Atterdags hær Skåne, så Bornholm og Øland, og i juli 1361 Gotland. Hvorfor gikk Valdemar Atterdag til angrep på Gotland i 1361? Var det for å erobre rikdommer som øya var kjent for, eller var det på grunn av den strategiske beliggenheten? Dette fremstår noe usikkert (Westholm, 2007, s. 185).

Den danske hæren gikk i land på sørvest-kysten av Gotland. Eksakt landingssted er ikke kjent. Hæren brukte trolig et par dager på marsjen nordover til Visby. Gotlendinger fra hele øya samlet seg til en «bondehær». Et eller to slag sto trolig i nærheten av Fjåle myr. Det er funn herfra som tyder på slag. Det er grunn til å tro at maktforholdet mellom den gotlandske bondehæren og Valdemar Atterdags profesjonelle soldater var ujevnt, både når det gjaldt utstyr og kamperfaring (Westholm, 2007, ss. 134-142).

Historien sier at den gotlandske bondehæren samlet seg utenfor Visby ringmur 27. juli 1361, for å forsvare Visby og Gotland. Byportene ble ikke åpnet og bondehæren ble trolig utsatt for nedslakting på utsiden av muren. Senere funn fra massegraver tyder også på brutale kamper.

Westholm søker å belyse hvorfor bondehæren stilte opp mot Valdemar Atterdags profesjonelle hær i 1361. Var det for å beskytte rikdommer som fantes på Gotland, var det for å bevare friheten, eller skyldtes det stolthet? De betalte lite skatt til den svenske kongen og var kanskje redde for at danskekongen ville høyne skattesatsene? Svaret er trolig sammensatt (Westholm, 2007, s. 216).

29. juli 1361 må Valdemar Atterdag ha kommet inn i byen. Denne dagen underskrev han et privilegiebrev der Visby stort sett beholdt de privilegiene de hadde fra før og Gotland ble ikke ilagt nye skatter. Det går også historier om at danskekongen forlangte en «brannskatt», det vil si at han forlangte at visbyborgerne skulle betale en høy skatt for å unngå at byen ble brent. Dette skal ha vært medvirkende årsak til Visbys økonomiske nedgang. Men her finnes ingen sikre spor (Westholm, 2007, s. 165).

3.2.2. Angrepet og dets påvirkning

Slutten av 1200-tallet var en glansperiode for Visby. Den var da en av Nord-Europas største byer. Og byens trehus ble erstattet med stenhus. Fra 1300-tallets slutt og på 1400-tallet var det lite byggevirksomhet (Falck, 1994, ss. 7-8).

Fra slutten av 1200-tallet til rundt 1400 var det stadig endringer av allianser i landene rundt Østersjøen. Det ble ført ressurskrevende kriger som gjorde at kongene måtte ta opp lån. For å sikre seg makt ble døtre og søstre giftet bort til noen som kunne være nyttige allierte. Dette krevde store summer i medgift, noe som førte til nye lån. Man inngikk avtaler og brøt dem igjen med en gang (Westholm, 2007, ss. 96-97).

Etter invasjonen i 1361 ble Gotland en brikke i maktspillet rundt Østersjøen og mellom de nordiske landene i mer enn 50 år. Maktkampen gjaldt både Østersjøhandelen og herredømmet over Skåne-regionen med det rike sildefiske ved kysten der. Men det var også en kamp om arveretten til Norge, Sverige og Danmark (Westholm, 2007, s. 227).

Valdemar Atterdags sønn Kristoffer, arving til den danske tronen, ble skadet under kamper i Skåne i 1362 og han døde året etter. I 1363 gifter Valdemar Atterdags datter, Margrete, seg med den norsk-svenske kongen Håkon VI. Deres sønn Olav Håkonsson, ble tronfølger i Norge, Sverige og Danmark ved Valdemar Atterdags død i 1375. I 1376 sender Margrete I et dokument til Gotland der det sto at Olav Håkonsson var deres konge (Westholm, 2007, s. 209).

Den politiske og økonomiske nedgangen for Visby ser ut til å komme fra midten av 1300-tallet. I 1350 kom svartedauden til Visby. I 1361 ble Gotland og Visby angrepet av hæren til Valdemar Atterdag. Danske og svenske konger skiftet på å ha makten over Gotland noen år etter 1361. Albrekt av Mecklenburg var en periode konge over deler av Sverige. Hans menn, vitalinerne, fikk fra 1389 makt på Gotland og drev piratvirksomhet i havområdene rundt øya. Dette gjorde det usikkert for handelsskip å legge til i Visby. Vitalinerne forlot øya i 1398. Etter det styrte Den Tyske Ordenen på øya, og handelen tok seg noe opp igjen. Den Tyske Ordenen forlot Gotland i 1408 (Westholm, 2007, s. 209) Utover 1400-tallet forsvant mye av Visbys stilling som politiske og økonomisk viktig by i Østersjøen. (Andrén, 2011, s. 73)

3.2.3. Massegraver etter angrepet i 1361

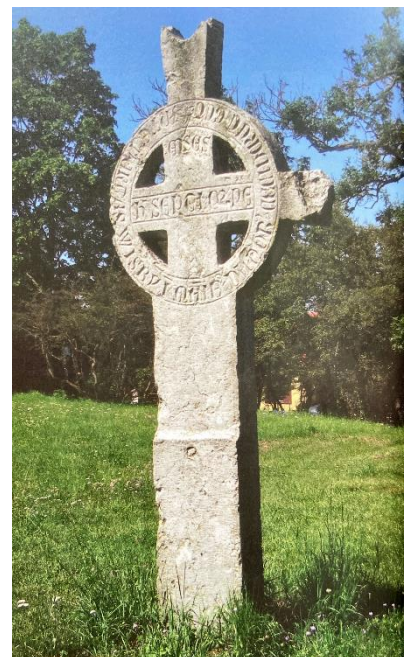
Det finnes få skriftlige kilder fra tiden rundt slaget i 1361, og historier som har kommet til i ettertid er ikke nødvendigvis sanne. Fransiskanermunkene i Visby skrev krønikere nedtegnet på pergament, og her er invasjonen omtalt og de oppgir at det var rundt 1800 falne (Westholm, 2007, s. 272).

På et sted som kalles Korsbetningen (refererer til beitemark ved korset), litt sørøst for Visby ringmur, har man oppdaget massegraver. Stedet tilhørte på 1300-tallet Solberga nonnekloster, et cistercienserkloster. På stedet er det reist et stenkors med inskripsjonen på latinsk «*I Herrens år 1361 den 27. juli falt foran Visbys porter i danske hender de her begravde gotlendinger. Be for dem*» (Westholm, 2007, s. 232). Korset er datert til 1370 – 1380.

Det er funnet til sammen 5 massegraver på det man tror er kirkegården til Solberga kloster. I 1811 skulle militæret på Gotland grave ut fundament til et nytt krutthus. Da ble den første massegraven oppdaget. Det ble gjort noen undersøkelser, men deretter ble

skjelettene fjernet. I 1903 ble det på nytt gravd på det militære området, og man fant en ny grav med skjeletter. Men det var ikke før ved graving i 1905 at interessen virkelig ble vakt. For da fant man skjeletter med brynjer. Dette kalte man grav 1, og her ble det funnet 256 skjeletter (Westholm, 2007, ss. 234-236).

I 1909 startet man en større arkeologisk utgraving av Solberga kloster. Her fant man to graver til, grav 2 og 3. På grunn av en veiutbygging i 1912 ble grav 2 nærmere undersøkt for å redde funnene i denne graven. I 1912 var det ikke ressurser til å undersøke videre på materialet, og funnene ble pakket ned og lagret tørt. Dette undersøkte man videre på i 1924, blant annet i samarbeid med osteologer. Et av målene var å finne ut sammensetningen av den gotlandske styrken som kjempet mot Valdemar Atterdag.

Figur 11 (Til venstre) Skjeletter fra en av massegravene under den arkeologiske undersøkelsen i 1912, hvor skjelettene ligger hult til bulter. Hentet fra «Krigargravarna vid Korsbetningen utanför Visby. Ett preliminært meddelande» av Bengt Thordeman, side 36, Fig. 9. Figur 12 (Til høyre) Kors ved massegravene. Hentet fra «Det medeltida Gotland: En arkeologisk guidebok» av Anders Andrén, side 134.

Senere, i 1928 – 1930, gjorde man mer fullstendige undersøkelser i grav 2 og 3. I grav 3 lå det ca. 20 skjeletter lagt ned etter kristen skikk, det vil si øst – vest. Under disse var den egentlige massegraven, og her lå skjelettene hult til bulter. I denne graven var det heller ikke mange funn av rustninger eller annet «militært» utstyr. I ytterligere en grav, grav 4, lignet funnene på grav 3. Det har vært tolket slik at personer gravlagt på den opprinnelige kirkegården, har blitt gravd opp før falne fra kampene ble kastet ned i massegravene. Etterpå har de tidligere gravlagte blitt lagt i rekker på toppen.

Ved utgravningene som er gjort rundt Solberga kloster er det funnet til sammen 1185 skjeletter. Noen deler av gravene er ikke undersøkt og funn fra 1811 ble kastet. Dette gjør at antallet falne som er nevnt i fransiskanernes krønikere, det vil si 1800, godt kan stemme (Westholm, 2007, s. 244).

Massegravene bærer preg av at likene var kastet ned i all hast. Man fant flere med rustninger og brynjer på, og blant annet fant man myntpunger med innhold og nøkler.

Det store antallet falne og sommervarmen på Gotland gjorde sikkert at de falne måtte raskt i jorda.

Brynjer og rustninger som ble funnet var av ulike typer. Det var tydelig at noen var gamle og stammet helt tilbake til vikingetiden. Enkelte bar preg av reparasjoner. Den gotlandske bondehæren hadde sikkert ikke moderne rustninger. Det er funnet en moderne rustning med våpenskjold. Eieren var trolig en som kjempet på dansk side (Westholm, 2007, ss. 234-250).

Arkeolog Bengt Thordeman utforsket gravene på 1920-tallet. Han beskriver funn av ringbrynjefragmenter, ringbrynje-hetter, pilspisser og noen kniver. Ellers er det få våpen. Skadene på de falne vitner om stor brutalitet, med bruk av huggvåpen, stikk- eller gjennomborende våpen. Skader på kranier viser ofte flere gjennomborende hull på toppen av kraniet. Hos noen av skjelettene ble det funnet gamle skader som var forenlig med at de hadde vært utsatt for vold tidligere. Thordeman gjør et grovt anslag på at så mange som 30% av bondehæren enten var for unge eller for gamle til å være stridsdyktige (under 20 år eller eldre enn 50 år). Dette estimatet er nok ganske usikkert da datidens metoder for å anslå alder var unøyaktige (Thordeman, 1926).

Ved funn av skader på 814 undersøkte skjeletter, så man at det var flest skader på legger, føtter, underarmer, hender og kranium. Skadene tyder på skarpe våpen brukt i nærkamp (Nilsen, 2020, ss. 33-34).

Westholm antyder i sin bok «*Visby 1361 Invasionen*» at så mange som halvparten til to tredjedeler av Gotlands mannlige befolkning kan ha blitt drept ved slaget utenfor ringmuren og en eller to slag ved Fjäle myr før invasjonshæren nådde Visby (Westholm, 2007, s. 245).

Var angrepet i 1361 den utslagsgivende årsaken til nedgangstidene i Visby? Selv om angrepet var brutalt og det var mange falne, finnes det ikke direkte spor som sier at selve angrepet gikk ut over byens borgere. Det finnes heller ikke spor som indikerer brann eller ødeleggelse av bygninger i byen i 1361. Og det er dokumenter at Valdemar Atterdag undertegnet et privilegiebrev til byen 29. juli 1361. Visby og Lübeck begynte allerede rundt 1340 å miste noe av sin innflytelse over Østersjøhandelen. Og de baltiske byene Riga og Tallinn fikk større makt. Man kan også tenke at bybrannene i 1311 og 1314 satte byen noe tilbake (Falck, 1982, s. 187).

I tillegg ble Visby rammet av svartedauden i 1350. Det er noe usikkert hvor mange som døde, men det hadde sikkert en negativ effekt på byen. (Westholm, 2007, s. 43) At vitalinerne med sin piratvirksomhet gjorde havområdene utrygge, var nok også med på å redusere handelen i Visby.

4. Diskusjon

Hva sier arkeologiske funn og bevarte konstruksjoner om tider før og etter angrepet?

Visby er rik på arkeologiske funn fra perioden 1100 til 1400. Det finnes delvis bevart gatenett, ringmur, kirker, pakkhus og gjenstander som ble brukt i dagliglivet. Og ikke minst er det gjort funn av fem massegraver som stammer fra slaget ved Visby i 1361. De materielle funnene forteller om et velstående samfunn, med utstrakt handel og kontakt med andre land rundt Østersjøen. De mange kirkene og kirkeruinene forteller om religionens betydning for menneskene under middelalderen. Fra navn på gravstener kan vi se at det bodde mange utlendinger i Visby, særlig tyskere. Ut fra bygningsarkeologiske undersøkelser med datering av ulike bygninger, ser det ut til at høykonjunkturen var fra ca. 1200 til ca. 1350. Etter 1350 ble det oppført få nye hus. Dette kan skyldes at Visby ble mindre innflytelsesrik i Østersjøhandelen. Men mangel på tomtemark innenfor ringmuren kan også ha satt en stopper for nybygging. Ombygging og endringer på kirkene vedvarer noe etter 1350. Gudshusene var nok svært viktige, og Visbyborgerne hadde fremdeles midler til å prioritere kirkebyggene.

Kan noen av de materielle levningene bekrefte eller avkrefte en drastisk nedgangstid etter angrepet i 1361?

Massegravene er materielle funn som vitner om selve angrepet og sier noe om hvordan det skjedde. Funnene sammen med inskripsjonen på stenkorsset ved Korsbetningen samt skriftlige kilder fra fransiskanermunkenes krønikere sier noe om omfanget av slaget og antall falne.

Når det gjelder materielle funn fra pakkhus og kirker tyder det på at nedgangstider begynte før 1361, og at nedgangen kom over en lengre periode. Byggingen av ringmuren ble trolig ferdigstilt i 1363, 2 år etter invasjonen. Muren ble endret noe og fikk nye tårn også etter 1400. Byggingen av nye pakkhus ser ut til å slutte rundt 1350. Det var kanskje både slutt på tomtemark og mindre handelsvirksomhet. Byen ble også herjet av større branner, blant annet i 1311, 1314 og 1525. Spor etter dette finnes både i kirker og på ringmuren. Slike store branner satte trolig byen noe tilbake.

De materielle funnene fra massegravene ved Solberga kloster, taler sitt tydelige språk om brutale kamper og mange falne ved slaget i 1361. Det er mulig at en kraftig reduksjon av den mannlige befolkningen på landsbygda har virket inn på Visby. Produksjonen av landbruksvarer ble sikkert redusert noen år. Det kunne kanskje gi dyrere matvarer og mindre forsyninger til Visby?

Men det er vanskelig å finne materielle spor som understøtter at det ble drastiske nedgangstider i Visby etter angrepet i 1361. Det ser heller ut til at nedgangen begynte før 1361 og at dette skjedde over tid også mot slutten av 1300-tallet. Det finnes også et privilegiebrev som Valdemar Atterdag underskrev 29. juli 1361, der visbyborgerne beholder det meste av sine privilegier og rettigheter til handel.

Rundt 1390 begynte vitalinerbrødrene å bruke Gotland som utgangspunkt for piratvirksomhet. Dette førte til at mange handelsskip unngikk havna i Visby, og byen ble mindre viktig som handelssentrum.

Det har oppstått historier om at Valdemar Atterdag forlangte en «brannskatt» fra Visbys borgere for at han skulle la være å brenne byen i 1361. Her måtte borgerne frem med store rikdommer for å unngå dette. Det er ikke materielle funn som understøtter denne historien. Av skriftlige kilder har vi krønikere fra fransiskanermunkene som forteller om antall falne, og privilegiebrevet som Valdemar Atterdag underskrev 29. juli 1361. Ellers finnes det få skriftlige kilder fra denne tiden.

5.Konklusjon

Ut fra ulike funn som blir beskrevet i kildene som benyttes i denne oppgaven, kan man ikke trekke konklusjonen at Visby opplevde en drastisk eller plutselig nedgang etter angrepet i 1361. Det ser ut til at nedgangstidene begynte tidligere på 1300-tallet og at de fortsatte mer jevnt utover århundret. Men man kan likevel ikke ut fra funnene entydig avkrefte drastiske nedgangstider etter 1361.

Hvordan skal man vurdere de arkeologiske undersøkelser og funn som er gjort?

Mange av undersøkelsene det er vist til i denne oppgaven, er utført for mange år siden, - flere for ca. 100 år siden. I tillegg har undersøkelsene blitt gjort i forbindelse med anleggsarbeid på militært område, utbygging av veier og legging av vannledninger. Primærfokuset har altså ikke vært de arkeologiske undersøkelsene, og man har trolig arbeidet under tidspress. Ved de første funnene fra massegravene ved Solberga kloster ble skjelettene fjernet etterpå. Og mange av de tidligste undersøkelsene er dårlig dokumenterte. Man kan også tenke seg at gjenstander og funn har gått tapt, fordi man ikke har meldt ifra om funn.

Vi må regne med at bygninger og andre konstruksjoner fra tiden rundt Valdemar Atterdags angrep, har endret seg i ettertid. Blant annet var byen utsatt for et angrep og en større brann i 1525. Dette er ting man må ta hensyn til ved utgravinger og bygningsarkeologiske undersøkelser i dag. Måten tidligere undersøkelser er gjennomført på, gjør at det kan være vanskelig å se et helhetlig bilde.

Referanser

- Andersson, K., & Hildebrand, A. (1988). Treori och praktik . I *Byggnadsarkeologisk undersökning - Det murade huset* (ss. 9-24). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Andrén, A. (2011). *Det medeltida Gotland : en arkeologisk guidebok*. Lund: Historiska Media.
- Balksten, K., Mebus, U., & Thelin, C. (2015). Visby ringmur – att återuppbygga med autenticitet. *Bebyggelsehistorisk tidskrift Nordic Journal of Settlement History and Built Heritage*, ss. 43-61.
- Bohrn, E., & Svahnström, G. (1981). Helge And's ruin och Hospitalet - Visby. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Kungl.
- Falck, W. (1982). Bebyggelse i Visby under medeltiden – kring ett rekonstruktionsarbete. *Bebyggelsehistorisk tidskrift - Nordic Journal of Settlement History and Built Heritage*, ss. 185-197, nr. 3.
- Falck, W. (1994). *Visbys Stadsmur - En kulturhistorisk vandring*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Lundh, S. (2019). *Medeltiden kyrkor i Visby og norra Gotland och deras kvarvarande inventarier - En arkeologisk och konsthistorisk guidebok*. Estland: Atremi.
- Moloney, N. (1997). Funnmaterialet blir tydet. I *The young Oxford book of archaeology* (ss. 7-29). Oslo: Aschehoug.
- Myrdal, J. (2004). Visby franciskanerklostrets dödböcker. I *Digerdøden, pestvåger och ödeläggelse - Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige* (ss. 55-58). Uppsala: Riksantikvarieämbetet.
- Nihlén, J. (1925). Från det förhistoriska och medeltida Visby. I-II. *Fornvännen - Journal of Swedish Antiquarian Research*, ss. 105-128, nr. 20.
- Nilsen, M. (2020). Rekonstruksjon av destruksjon - En analyse av lesjonsmønstre i massegraver fra militære slag i senmiddelalderen. Oslo: [Upublisert Masteroppgave i Arkeologi]. OIU - Institutt for arkeologi, konservering og historie.
- Peterson, C. (1991). Betragtelse over en medeltida latrin - och avfallskammare. I:B. Österholm (red), *Ur den gotländska jorden - Glimtar från arkeologiska undersökningar, Arkeologiske skrifter RAGU 1991:1* (ss. 41-44). Visby: Riksantikvarieämbetet.
- Peterson, C., & Runeby, C. (1991). Fynd från utgrävningen av kvarteret Annexet 2. I:B. Österholm (red), *Ur den gotländska jorden - Glimtar från arkeologiska undersökningar, RAGU Arkeologiska skrifter 1991:1* (ss. 45-47). Visby: Riksantikvarieämbetet.
- Sellevoid, B. J. (2000). Menneskelige skjelettrestre som historisk kilde: muligheter, problemer og metoder. I A. Dybdahl (red), *Osteologisk materiale som historisk kilde* (ss. 21-46). Trondheim: Akademisk Forlag.
- Thell, K. (2013). Det medeltida Visby - en kritisk studie av diskussionen om stadens etablering. [Upublisert Masteroppgave i Arkeologi] Högskolans på Gotland.
- Thordeman, B. (1926). Krigargravarna vid Korsbetningen utanför Visby : ett preliminært meddelande. *Fornvännen - Journal of Swedish Antiquarian Research*, ss. 27-53, nr. 21.
- Westholm, G. (2000). Visby och Gotland - Medeltida byggnadsutveckling. I:B. Radhe (red), *Gotlandskt Arkiv 2000* (ss. 85-104). Visby: Gotlands fornsal.

Westholm, G. (2007). *Visby 1361 invasionen*. Stockholm: Prisma.

